

Nekateri vzroki črnih gradenj

Medsebojno učinkovanje družbene regulacije, kulturnega vzorca in individualne percepcije

UVOD

V svojem krajšem prispevku se bom osredotočil na primer preverjanja percepcije prebivalstva do pojava črnograditeljstva, umeščenega v širši okvir javnomnenjskih stališč pri nedavno končani raziskavi Druženoprostorski vidiki razvoja Rogaške Slatine, pred tem pa bom skušal v naslovu navedene tri ravni tovrstne problematike razmejiti in analizirati splošno načelo njihovega medsebojnega učinkovanja v slovenskem prostoru.

Naj uvodoma še opozorim, da bo moje izvajanje fragmentirano in večinoma informativno, usmerjeno v disperzno, nesistematično obliko nelegalnih stanovanjskih gradenj kot najbolj problematično obliko posegov v prostor, ki je značilna za nemestna (ruralna in suburbana) okolja, v nasprotju s strnjeno obliko urbanih »divjih«¹ naselij. Te označujemo z že skorajda mednarodno uveljavljenim angleškim izrazom *slum* ali za lokalne in regionalne razmere ustaljeno kakšno drugo jezikovno inačico (favela, bidonville, corralon itd.). Značilnosti in vzroki za nastanek in trajnost takšnih naselij so kljub razlikam v obsegu, geografski, podnebni, socialni in kulturni pogojenosti bolj ali manj identični. O njih je obilo empiričnega in teoretskega gradiva urbanistov, sociologov, antropologov in drugih strok, zato menim, da bi bilo tovrstno razpravljanje ponavljanje in opisovanje že znanega, še posebej zato ker se osebno nagibam k stališču (tudi iz izkušenj pri raziskovanju »barjanskih slumov«² v Ljubljani), da slovenski primeri strukturno, še manj pa morfološko ne odstopajo bistveno od podobnih naselij srednje in manj razvitih držav po Evropi. Res pa je tudi, da tovrstna naselja pri nas ne moremo primerjati z latinskoameriškiimi, afriškimi, azijskimi in južnoevropskimi. S tem seveda ne trdim, da nove inventivne rešitve za obvladovanje tovrstnih nedovoljenih posegov v prostor niso mogoče.

Značilnosti in mehanizmi pojava dispreznega črnograditeljstva

Prvi tip ohlapno imenovanega, disperznega, večinoma nemestnega črnograditeljstva v primerjavi s prvim, homogenim tipom v sociološkem smislu ni enostavno in enoznačno opredeljiv s spremenljivkami stanovanjskega deficita, pavperizacije, socialne neenakosti oz. slojevitosti, čeprav so tudi te prisotne v najrazličnejših kombinacijah. To potrjujejo že osnovne gradbene značilnosti na črno zgrajenih objektih (velikost, oprema, materiali, oblikovanje itd.), čeprav gre med gradnjo za specifično izrabo in razporejanje virov, predvsem stroškov in delovne sile. Omenim naj izrabo prostega časa, brezplačno pomoč znancev in sorodnikov in naturalna menjava storitev.

* Marjan Hočevár, mladi raziskovalec na FDV.

V Sloveniji je nedvomno drugi tip črnograditeljstva tipičen in po obsegu najbolj problematičen, obenem in prav zato pa je tudi neprimerljiv z državami, kjer sistem prostorske regulative kot del splošnega uveljavljanja družbenega reda deluje dovolj restriktivno, kršenje je učinkoviteje sankcionirano, inštitucionalne »vrednote« (zakoni in določbe) pa vplivajo na posameznikovo vrednotenje in percepcijo prostora kot omejene dobrine.¹

Prostorska regulativa v tem smislu dolgoročno omejuje težnje bivanjskega individualizma in nujno spodbuja posameznika in skupine k centriranemu načelu uporabe in izrabe prostora. Takšno racionalizacijsko načelo organizacije prostora oz. konkretno naselja je izraz modernističnih družbenih procesov v dvajsetem stoletju (še posebno od nastanka Atenske listine). Transparentne pomanjkljivosti centričnega prostorskega planiranja (kot racionalizacijskega sredstva), zaradi katerih prihaja do raznovrstnih konfliktov in nasprotovanj potencialnih uporabnikov, se lažje razrešujejo v družbenem okolju, kjer uspe inštitucionalnim zahtevam (normam) vspostaviti relativno skladnost s tozadevno percepcijo posameznikov. Z drugimi besedami oz. konkretno to pomeni, da se za želen odmik od centričnega načela zainteresirani graditelj zaveda omejitvenih pogojev oz. pravil igre (spoštovanja standardov, večjih stroškov itd.) in jih sprejme kot samoumevne, ravno tako kot je centrični odklon določenega števila posameznikov privzet s strani institucij(e) kot dopusten. Med »obema strankama« se tako vzpostavi nekakšno ravnotežje, lahko bi celo rekli – medsebojna regulativa, ki se dolgoročno ohranja z ustrežno, nepotencirano stopnjo kontrole (regulacije) s strani države in na drugi strani z zmernimi in konstantnimi zahtevami po zazidalnih površinah, ki morajo biti na voljo, če naj bo zadovoljeno tudi potencialnemu številu individualnih graditeljev.

Navedba primera je seveda zgolj skica idealnega modela racionalizirane percepcije izrabe in posledično ravnanje dveh akterjev, katerih interesi so v izhodišču nasprotujoči. V realnosti se pojavljajo odkloni na obeh straneh v različnih in načinih. Na strani institucij(e) se kaže z nedodelanimi ali nerealnimi planskimi projekcijami oz. prostorsko politiko brez vgrajenih omejitvenih mehanizmov ali pa so ti nasprotno preveč restriktivni, na strani posameznika – potencialnega graditelja brez ustreznih administrativnih privolitvev, pa se tudi kot posledica pojavi »*nocija samolegitimnosti brez dogovora*« (podobna Thomasovemu teoremu, ki ga je obdelal R. Merton, glej str. 475)², kar ne pomeni zgolj izkoriščanja slabosti institucije (kontrole), temveč tudi nezavedanje, da nezakonito ravna. Takšno dožemanje izrabe prostora je brez dvoma tradicionalno in kaže na splošen nediferenciran posameznikov odnos do prostora. Lastništvo je namreč razumljeno absolutno (popolno) in ne relativno. Nediferencirano percepcijo je treba poudariti tudi zato, ker je večina disperznih individualnih črnih objektov v Sloveniji zgrajena na tej osnovi. Zanimljivo malo je primerov, da nekdo gradi na zemljišču, ki ni vsaj formalno njegova last, torej gre za problem namembnosti.

Na primeru nekaterih odgovorov na vprašanja, ki so bila obdelana v javnomnenjski raziskavi Družbenoprostorski vidiki razvoja Rogaške Slatine v letu 1992

¹ Mimogrede naj omenim, da tuje strokovne literature v zvezi z nelegalno individualno gradnjo tako rekoč ni, kljub temu da sem uporabil podobne metode iskanja in uveljavljene baze podatkov na več strokovnih (znanstvenih) področjih. Menim, da gre ta podatek v prid trditvi, ki jo razvijam v prispevku, da v razvitejših državah tovrstnega (disperznega) črnograditeljstva skorajda ne poznajo.

² Bistvo Thomasovega teorema je, da se ljudje ne odzivajo zgolj na objektivne značilnosti razmer ali situacij, temveč na pomen in smisel, kot razmere sami dojemajo. Če razmere samoopredelijo kot realne, potem so te realne v njihovih posledicah.

in s primerjavo nekaterih sumarnih rezultatov Slovenskega javnega mnenja v letih, ko so bila anketiranim postavljena vprašanja o preferencah bivanja, bom skušal navedene trditve utemeljiti.

Preden interpretiram empirično evidenco, naj opredelim še enega od treh (skonstruiranih) pojmov iz naslova prispevka (pojma družbena regulacija in individualna percepcija sta v besedilu večkrat utemeljena): *kulturni vzorec*. Nanaša se v konkretnem primeru na prevladujočo shemo mišljenja, delovanja in čustvovanja, po kateri se pripadniki neke kolektivitete, to je npr. družbe ali naroda, obnašajo in s katerimi se identificirajo. Družbena regulacija, v tem primeru prostorska zakonodaja, mora tak vzorec vsebovati, sicer je neučinkovita.

Primer Rogaške Slatine

Iz raziskave Družbenoprostorski vidiki razvoja Rogaške Slatine ločujem drugi blok vprašanj: *Razvojni problemi v Rogaški Slatini*, kjer je na podlagi odgovorov anketirancev mogoče ugotavljati percepcijo (oceno) »urbanizacij«. Navedenih je bilo petindvajset modalitet s štiristopenjsko lestvico, ki meri intenzivnost zaznave problemov. Med modalitetami so tudi tri, od katerih se ena neposredno nanaša na odnos anketirancev do črnograditeljstva, in dve, ki sta na ta odnos posredno oz. posledično vezani.

Vprašanje se je glasilo: *Označite, prosim, kako pomembne se vam zdijo naslednje vrste problemov, ki nastopajo v Rogaški Slatini?*³

V raziskovalnem poročilu smo grafično na podlagi srednjih vrednosti nakazali zaznavo najbolj in najmanj izstopajočih problemov (str. 23) in delež neodločenih pri odgovorih na zastavljena vprašanja (str. 27–28). Izkazalo se je, da črne gradnje za prebivalce niso skorajda nikakršen problem, čeprav je po evidenci urbanističnih služb širše področje Rogaške Slatine nekje v slovenskem povprečju po številu ilegalnih posegov v prostor. Zanimiv pa je tudi podatek, da se kar 36,6% vprašanih ni opredelilo do tega problema, kar je največ od vseh petindvajsetih modalitet (povprečje neopredeljenih za vse modalitete je bilo 8,9%).

Kako interpretirati ta dva podatka? Vsekakor ne moremo zanesljivo celotne vsote neopredeljenosti in neproblematičnosti do črnograditeljstva pojasniti z *nocijo samolegitimitete brez dogovora*, opredeljene v razdelku 1.2. Iz primerjav s podatki, ki so bili dobljeni že leta 1969 v raziskavi SJM, ko je le 6,3% vprašanih odgovorilo, da je gradnja na črno neodgovorno in nedisciplinirano ravnanje, in nekaterih drugih posrednih podatkov, zbranih longitudinalno do leta 1986, lahko pa trdim, da je delež pojasnljivosti z legitimitetno nocijo nedvomno visok.

Nocija samolegitimitete brez dogovora se pri vprašani populaciji izraža skozi neracionalizirano individualno percepcijo do izrabe prostora, ki jo spodbuja neurejena prostorska regulativa, torej nefleksibilna politika do centričnih odklonov individualnih porabnikov prostora. Kot bomo videli v naslednjem razdelku, je centrični odklon pri slovenski populaciji enormen. Enostransko, z vidika posameznika neutemeljeno prostorsko kontrolo ti na določeni točki začnejo ignorirati, gradnjo na črno pa samolegitimizirajo s prepričanjem, da je način pridobitve

³ Anketiranci so navedene modalitete označevali po intenzivnosti njihove zaznave: 1. ni problem, 2. še kar resen problem, 3. zelo resen problem, 4. ne vem, neodločen. Modalitete so bile npr. zdravstvene storitve, onesnaževanje zraka, pretirana pozidanost mesta, privatizacija, črne gradnje itd. (glej str. 21–22).

bivanjskega objekta pač njihova neodvisna, osebna izbira. Okvir (ki na videz nima veliko skupnega s pojavom črnograditeljstva) za proces tako visoko stopnje inkongruence med inštitucijami (državo) in potencialnim individualnim graditeljem je nacionalni *kulturni vzorec* Slovencev, katerega segment je vzorec delovanja, ki je v konkretnem primeru posledica prevladujoče »ruralne zavesti«. Ta izhaja iz objektivnega pomanjkanja urbane kulture, urbanega stila, življenja in signifikantnega pomanjkanja urbane tradicije, v kateri je sicer vsebovan racionaliziran (moderen) odnos do prostora. V prid tej trditvi gredo nekatere opravljene raziskave (tudi raziskava v Rogaški Slatini), katerih rezultati kažejo, da mestni prebivalci za pozitivne prostorske in ambientalne vrednote mesta navajajo ruralne in ne urbane značilnosti oz. kvalitete (najvišji status dobijo: veliko zelenja, domačnost, mirnost); ali z drugimi besedami: urbano razumejo in preferirajo kot preslikavo ruralnega v večjem obsegu.

Bivanjski segment kulturnega vzorca pojasnjuje tudi longitudinalni podatek iz raziskave SJM (1969–1986), da več kot 90% prebivalcev Slovenije želi stanovati v individualni stanovanjski hiši, podobni so tudi podatki iz raziskave v Novi Gorici (1982). Uporaben pokazatelj v tej smeri, vsaj pri raziskavi v Rogaški Slatini, je tudi stališče, ki ga je izrazilo 29,5% vprašane populacije, da je premalo parcel za enodružinsko gradnjo (str. 22).

Nocija samolegitimnosti brez dogovora je v nasprotju z nocijo o omejenosti neke dobrine, skladna pa je s prepričanjem, da lastništvo zemljišča implicira tudi že samovoljen način njegove izrabe.

Če drži, da je pojavom disperznega, suburbanega črnograditeljstva v Sloveniji vsaj deloma posledica tradicionalnega, nediferenciranega dojemanja (percepcije) prostorske izrabe velikega števila posameznikov spodbujan z rigidnostjo prostorske regulacije, potem rešitve ne bo tako kmalu na vidiku, saj bo *post festum* dialog med obema akterjema (državo in posameznikom), ki se je v zadnjem času le začel, zadel v težko prebojni zid prevladujočega kulturnega vzorca Slovencev. V tem smislu lahko trdimo, da pozitivne učinke dialoga lahko pričakujemo v takšnem obsegu, v kakršnem se bodo spreminjale vse ravni družbenega delovanja. Sami zelo restriktivni zakonski ukrepi, sprejeti pred časom, brez predhodnega testiranja možnih učinkov (predvsem nasprotovanj) zanesljivo ne bodo dovolj, da bi se črnograditeljska praksa pomembno zmanjšala.

Naj na koncu poudarim, da moje videnje problema ne pretendira na splošnost in temeljitost, temveč je bolj hipotetični prikaz nekaterih segmentov (dejavnikov) logike perpetuiranja črnograditeljstva v Sloveniji.

Menim, da bi bila izjemno koristna obsežna interdisciplinarna raziskava tega pojava v Sloveniji, hkrati pa sem prepričan, da ob pomanjkanju celovitih evidenc in podatkov ne bosta učinkovita niti novo nastajajoča zakonodaja niti problematiziranje raziskovalcev, ki po sili razmer bolj intuitivno kot pa z empiričnimi dokazi utemeljujemo vzroke in posledice črnograditeljstva v Sloveniji.

LITERATURA:

1. GANTAR, P. HOČEVAR, M. (1992): Družbenoprostorski vidiki razvoja Rogaške Slatine, FDV RI – Center za prostorsko sociologijo
2. KLEMENČIČ, Z. B. VOVK, M., BLEJEC, M. (1979): Opredelitev stanovanjsko bivalnih tipov za tipologijo samoiniciative in sodelovanje uporabnikov, Urbanistični inštitut R Slovenije
3. MERTON, R. K. (1976): The Unanticipated Consequences of Social Action, v delu Social Theory and Social Structure, The Free Press, London

4. MLINAR, Z. (1983): Humanizacija mesta: sociološke razsežnosti urbanizma in samoupravljanja v Novi Gorici; Obzorja, Maribor
5. OZN (1971): Zbornik iz seminarja v Medellinu v Kolumbiji; Improvement of Slums and Uncontrolled Settlements, UN New York
6. SLOVENSKO JAVNO MNENJE; sumarniki 1969–1986, FSPN, Center za raziskavo javnega mnenja na FSPN